

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Edmund Husserl

Filozofija kao stroga znanost

Naklada Ljevak, Zagreb, 2003., 303 str.

“Naše doba nazivaju dekadentnim. Smatram da taj prigovor nije opravdan. U povijesti ćemo jedva naći razdoblje u kojem je bilo pokrenuto toliko aktivnih snaga koje su s takvim uspjesima bile na djelu”¹.

Sjetimo se nekih od tih snaga. Husserl je rođen 1859., a umro 1938. godine. Navest ćemo njegove suvremenike u različitim oblastima znanosti i umjetnosti. U znanostima: Albert Einstein 1879. – 1955., Max Planck 1858. – 1947., Sigmund Freud 1856. – 1939. U filozofiji: Gottlob Frege 1848. – 1925., Ludwig Wittgenstein 1889. – 1951., Martin Heidegger 1889. – 1976., Max Scheler 1874. – 1928. U slikarstvu: Pablo Picasso 1881. – 1973., Georges Braque 1882. – 1963., Vasilij Kandinski 1866. – 1944., a u nas Edo Murtić vrlo kasno. U glazbi: Arnold Schönberg 1882. – 1951., Igor Stravinski 1882. – 1972. Kod nas vrlo kasno Malec, Kelemen, Detoni. U književnosti: Rober Musil 1880. – 1942., James Joyce 1882. – 1941., Franz Kafka 1883. – 1924. Imamo li uopće u književnosti slične pojave? U povijesti razdoblje je obilježeno Prvim svjetskim ratom i Oktobarskom revolucijom.

Husserl je očito bio svjestan tih snaga i smatrao se njihovim dijelom. Njegovi slušaoci u Göttingenu dobro su razumjeli njegova predavanja vezana uz *Logička istraživanja*. Priča se da su nakon predavanja odlazili na željez-

ničku postaju i ukrcavali se u prvi vlak koji bi došao bez obzira na to u kojem je smjeru vozio. Bio je shvaćen kao anarhist. Kao takav imao je teškoća s profesurom u Göttingenu koju je ipak dobio. Profesorsku karijeru nastavio je 1916. godine kao nasljednik Heinricha Rickerta u Freiburgu/B. gdje je pod njegovim okriljem izrastao Martin Heidegger, kojega su također smatrali anarhistom. Husserl ni u Freiburgu/B. nije bio presretan. Kako je predavao vlastitu fenomenološku filozofiju, bio je ukoren od Znanstvenog vijeća jer studenti koji će predavati filozofiju u srednjim školama o drugim filozofijama neće ništa saznati. Sličnu primjedbku dobio je i Einstein u Zürichu. Husserl je na taj prigovor reagirao tako da je u nastavku semestra studentima demonstrativno doslovno čitao Jodlovu *Etiku*. Pred kraj života više nije smio ni stupiti na sveučilište pa je živio posve izolirano. Eugen Fink je pričao kako ga je na proputovanju za Basel posjetio u njegovu domu u Freiburgu/B. Husserl je odmah počeo sa svojim meditacijama tako da je Fink propustio nekoliko večernjih vlakova za Basel i na kraju prenoćio u Husserlovu domu, da bi sljedećeg dana Husserl iznova počeo sa svojim analizama. Na posljeticu, kad je 1938. umro, na pogrebu su mu bile samo dvije žene: gospođa Husserl i gospođa Heidegger. O tome je Martin Heidegger jednom noticom u *Spiegelu* 1965. godine obavijestio javnost.

Što su svijetu donijeli Husserlovi suvremenici, pioniri postmoderne? Izvršili su *semantičku kritiku* onih duhovnih oblika koji su se razvili pod utjecajem Galilejevih *jednadžbeno fundiranih* prirodoznanstvenih istraživanja. Danas bismo mogli reći da su otvorili novu paradigmu u razumijevanju svijeta i znanosti, ili da su izvršili *semantički obrat* u razumijevanju svijeta i znanosti. Svi su odreda bili shvaćeni kao *anarhisti, iracionalisti, modernisti, šarlatani, dekadenti* itd.

Einsteinova teorija relativnosti koja je suprotstavila dominaciju Newtonove mehanike smatrana je amaterskim pamfletom protiv znanosti. Picasso, Braque, Kandinski koje su suvremenici smatrali nenadarenim mazalima, oslobodili su slikarstvo njegove ilustrativnosti

¹ Edmund Husserl, *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Vittorio Klostermann Frankfurt/M 1965., str. 69.

i vezanosti uz povijesne događaje i priče. Čista boja i čisti lik, a ne gotova tijela ljudi, bilja i životinja, postaju teme slikarskog izraza. Slikari više ne prikazuju svijet, nego ga semantički konstruiraju iz njegovih praelemenata boja i likova. U glazbi se napušta dvanaesttonska notna ljestvica i ispod njezinih dvanaest stiliziranih *tonova* otvara beskrajno područje nestiliziranih *zvukova* koji postaju materijalom umjetničke obrade.

U književnosti se rađa roman struje svijesti neovisan o svrhovitom i kauzalnom slijedu događaja: “Bila je ponoć padala je kiša, nije bila ponoć nije padala kiša”. Razara se tradicionalno jedinstvo prostora, vremena i mjesta događanja radnje kao i redoslijed događaja. Kraj i početak radnje određuje autor slobodnom semantičkom, a ne kauzalnom ili teleološkom *montažom* asocijacija. Umjesto životne priče na vidjelo dolazi njezina semantička struktura. U epistemologiji se revidira tradicionalni pojam istine kao adekvacije pojma i predmeta: “Kad bi geografska karta bila identična predjelu koji prikazuje, bila bi besmislena, ili, samo zato što geografska karta nije točna, omogućuje nam orijentaciju u prostoru”. Pojam istine zamijenjen je pojmom *točnosti* i *vjerodostojnosti*.

Ovi napadi na tradiciju nisu nošeni duhom utopije, nego *korakom natrag* u *semantiku* novovjekovnoga znanstvenog ili argumentativnog razumijevanja svijeta: *Korak natrag, dva koraka naprijed*. Natrag u *smisao* svih pozitivnih struktura i institucija: natrag bojama, natrag čistim likovima, natrag zvukovima, natrag stvarima, natrag podsvijesti, natrag kretanju i procesima, natrag predloškičkim i predgramatičkim danostima svijesti, natrag u političko, natrag “istinskom pozitivizmu” (str. 70). Na posljetku, ljudski svijet postoji podjednako *neovisno* o smislu kao i o logici kao oblicima njegova prikazivanja.

Suvremenici su te revolucionare smatrali *dekadentima* ili, podcjenjivački, *šarlatanima*.

Husserl je na sve te konzervativne otpore promjenama reagirao odlučno i osviješteno: “Smatram da je naše vrijeme svojim pozivom veliko vrijeme. – Samo što pati od skepticizma koji je rastočio stare nerazjašnjene ideale (...)

Filozofija još nije dovoljno daleko (...) još nije dovoljno znanstvena da bi mogla nadmašiti skeptički negativizam s pomoću istinskog pozitivizma. Naše vrijeme želi vjerovati samo “realitetu” (70).

U programskom spisu *Filozofija kao stroga znanost* Husserl predlaže izlaz iz staroga naivnog argumentativnog transcendentalizma u novi fenomenološki pozitivizam koji transcendentalizam ne tumači kao *preduvjet mogućnosti fenomena*, nego kao neposrednu *intuitivnu izvornost* ili smisao. Za razliku od naivne znanstvene filozofije klasičnog idealizma (Kant, Fichte, Hegel), fenomenologija ne konstruira svijet iz ontoloških preduvjeta, nego otkriva semantiku te predrasude, te ne *konstituira* niti *korigira* svijet prema unaprijed danim nacrtima naivne svijesti, nego otkriva *previđeni* smisao tih prednacrta te tako semantički, a ne kauzalno, utječe na promjenu empirijskog stava prema svijetu.

Husserl ne izvodi sve što jest iz bezličnoga transcendentalnog subjekta, nego živi egzistencijalni subjekt *tjelesnu osobu* vidi u njezinoj dvojakoj ulozi *empirijskog i semantičkog subjekta*.

Fenomenologija ne računa s unaprijed danim strukturama svijeta i spoznaje, nego univerzalnu ljudsku ulogu u svijetu vidi u permanentnom semantičkom korigiranju i osvjetljivanju predrasuda naivnoga empirijskog subjekta koji gleda postojeći svijet, ali pritom *ne vidi* vid kojim ga gleda.

Kao intelektualni sudionik postmodernog pokreta Husserl poduzima kritiku kauzalno zasnovane prirodne znanosti koja se modelski proširila i na društvene znanosti koje su također htjele biti egzaktno po cijenu da tu egzaktnost plate gubitkom vlastitog identiteta, ili vlastitog smisla. Taj se paradoks dogodio psihologiji: Želeći postati egzaktna prirodna znanost o duši, ona je zaboravila da je sama proizvod duševnog života i tako se zaplela u *circulus vitiosus* da *poznato objašnjava poznatim, da iz posljedica zaključuje o uzrocima*: Da poznate činjenice objašnjava *drugim* poznatim činjenicama, poznate strukture *drugim* poznatim strukturama. Razlika između naivnoga, argumentativnoga i fenomenološkoga, semantičkog iskustva svijeta jest u tome što je

izvorni ili intuitivni smisao svijeta potpuno neovisan o egzistenciji svijeta ili, moderno govoreći, riječ je o dvjema *nesumjerljivim teorijama*: naivnoj prirodoznanstvenoj koja pretpostavlja egzistenciju svijeta i intuitivnoj semantičkoj fenomenološkoj koja egzistenciju svijeta stavlja u zgrade kao *quasi* nevrijedeću. Ovu neovisnost fenomenološkog stava o realnom svijetu većina je interpretirala kao Husserlov platonizam. No, evo prikladne analogije za objašnjenje te neovisnosti fenomenološkog stava o svijetu, koji nipošto nije platonovski, iako je svijet bez nas doslovno besmislen. Uzmimo za primjer medij pisma: Tim medijem darovit autor može opisivati što god ga je volja, jer ti su opisi neovisni o bilo kojoj vrsti realnosti, oni stoje pod komandom *logike* i *gramatike*, a one su neovisne o strukturama svijeta koji opisuju: Stav “Bila je ponoć, padala je kiša; nije bila ponoć, nije padala kiša” nema nikakve veze sa stvarnim stanjem stvari, ali je gramatički moguć. Stav “Na kraju se Ofelija udala za Hamleta” posve je neovisan o tekstu tragedije *Hamleta*, ali ne protuslovi logici. Na sličan je način i Husserlova izvorna semantika neovisna o svijetu naivne prirodne svijesti, a da pritom nije platonički idealistička. Husserl se, naime, ne pita postoje li ideje prije svijeta, nego koji je njihov smisao za nas. Husserl, riječju, nije analizirao stav prirodne svijesti sa stajališta višeg stupnja refleksije (Fichte), niti sa stajališta uzroka i svrha koje ontološki utemeljuju prirodnu svijest, nego sa stajališta drugog *medija*, ili načina danosti (*Gegebenheitsweise*) kojem se sve što jest i može biti *samo o sebi* otkriva i tako bez ikakva posredovanja jest onakvo kako se očituje. *Suvremeno govoreći, medij* (*Gegebenheitsweise*) je *poruka*. Sa stajališta tog semantički promijenjenog ugla gledanja, ili *drugog medija* gledanja učinilo se gledanje prirodne svijesti dogmatski naivnim. Kao što su Sokratu bile naivne one nezalnice koje su istinu legitimirale s emfatičnim dosluhom s muzama i bogovima, a ne logičkim argumentom. Naivnost naivnog stava jest u tome da vjeruje u realnost onoga u što gleda i time ne vidi *vid, smisao*, ili *način danosti* egzistencije koju gleda.²

² Umjesto istraživanja psiholoških činjenica Husserl istražuje oblike u kojima se činjenice za svi-

Dakako, različiti oblici danosti fenomena za svijest također su na semantičkoj ravni pozitivni i poznati, ali su kao neposredne danosti intencionalne svijesti (*svijesti o*) providni i razumljivi i na toj providnosti oblika danosti fenomena za svijest počiva stroga znanost i novi *semantički*, a *ne jednadžbeni* i *argumentativni* pozitivizam. Naivno iskustvo *ne propituje* na temelju kojeg je prethodnog oblika danosti za svijest nastalo *značenje* znakova i sama realnost kao ne dvojbeno *ekstramentalna danost*. Fenomenološki korak natrag u istraživanje vida kojim gledamo ili u zrenje oblika danosti svijeta za svijest nije neempirijski: “(...) jer fenomenološka analiza nije ništa manje empirijska od empirijske analize” (29-39), ali, dakako, u drugom mediju ili u drugom stavu intencionalne svijesti.

Husserlov pozitivizam smješten je na semantičku razinu svijesti, u *predlogički* “medij” zrenja kojim se vizibiliziraju logici i gramatici nevidljivi neposredni semantički *doživljaji* svijesti u različitim, a ne samo u logičkim (Aristotel), ili, dapače, ontološkim (Kant) konstrukcijama fenomena za svijet koji *in status nascendi* iskrivljuju i postvaruju fenomene. U toj je semantičkoj sferi svijest posve autonomna i očišćena ne samo od svega vanjskoga, nego i od strukturalnih logičko gramatičkih i znanstveno jednadžbenih preduvjeta vanjskog svijeta, jer takozvani vanjski, ili objektivni, *svijet života* nema nikakva vlastitog, o živom subjektu neovisnog, smisla. Taj Husserlov semantički pozitivizam Heidegger je ironično odbacio stavom: “U teoriji ne krčka nikakav viši smisao”. Naime, ono što poput *straha* i *tjeskobe* kao oblika danosti fenomena za *svijest o* ulijeće u fenomenološku analizu čistih danosti nije fenomenološki ni *raspoloživo* ni *predvidivo*. Raspoloženja (*Stimmungen*) svijesti kao oblici danosti fenomena za svijest neposredno otkrivaju svoj smisao, ali i prikriju svoj *fakticitet* jer nisu nipošto pod našom svjesnom kontrolom. Iako fenomenolog analizira semantiku oblika danosti fenomena za svijest koji prethode logici, gramatici i znanstvenim strukturama, on ipak ne vidi što se mimo tih oblika danosti fenomena krijumčari u svijest

jest pojavljuju. Ti oblici pojavljivanja činjenica su neposredno njihova bit i smisao.

kao semantički nepredvidljivi *fakticitet* koji se oglašava u tjeskobnoj slutnji besmisla vlastite egzistencijalne situacije. Svojom metodom semantičke analize intencionalnih akata svijesti u kojima se otkriva oblik danosti fenomena za svijest Husserl zaobilazi novovjekovne argumentativne sustave koji su posljednje utemeljenje tražili u fiksnim ontološkim preduvjetima mogućnosti svega što jest. On “realnost” legitimira njezinim smislom za svijest i time od naivnoga argumentativnog pozitivizma čini osviješteni semantički pozitivizam koji s drugog stajališta osvjetljava prirodoznanstveni i svjetonazorni pozitivizam (32-44) koji su doveli do *postvarenja svijesti* pripisujući svijesti svojstva prirode kao da priroda prirodne znanosti nije proizvod znanstvene svijesti (33-45). “Fenomen nije “supstancijalno” jedinstvo, on nema “realna svojstva”, on ne zna za realne dijelove, realne promjene i kauzalnost: sve te riječi shvaćene u prirodoznanstvenom smislu. Pripisati fenomenima neku prirodu prema realnim dijelovima i kauzalnim svezama čisti je besmisao jednako kao kad bismo se pitali za kauzalna svojstva i sveze brojeva” (36-49). “Sve što u najširem smislu psihologije nazivamo fizičkim fenomenom jest *za i o* sebi fenomen (semantička danost) *a ne* priroda (35-48).

Semantičku kritiku *selektivnog sljepila* prirodnih znanosti proširuje Husserl i na svjetonazore. I njih propituje sa stajališta njihove biti ili *semantičke* danosti za svijest. S toga *semantičkog* stajališta Husserl zaključuje: “Samo fenomenološki nauk o bitima daje temelje filozofiji duha” (55-73). Otud slijedi prividno platonički zaključak: “Ideja svjetonazora je u svako vrijeme drukčija (...) ideja znanosti je, naprotiv, nadvremenska te nije ograničena nikakvom relacijom prema duhu vremena” (61-81). To znači, oblici danosti promjenljivih svjetonazora su nepromjenjive biti, ali ne u Platonovu smislu *prauzora* koji treba oponašati, ili *prauzroka* iz kojih sve proizlazi, nego kao *smisao* svih danosti za svijest neovisno o *kauzalitetu* i *telosu* kao radikalno reduciranim i postvarenim oblicima čovjekova odnosa prema svijetu. Oblici danosti fenomena za svijest koje Husserl smatra vječnim, nisu fiksne i nepromjenljive ideje, nego univerzalno svojstvo tih oblika danosti

da konstituiraju smisao svih danosti za svijest neovisno o svijetu u prirodnom stavu: “*Stroga znanost* je naslov za apsolutne bezvremenske vrijednosti. Svaka takva vrijednost kad je jedanput otkrivena, pripada otad vrijednosnom blagu svake buduće ljudskosti te istodobno određuje materijalni sadržaj ideje obrazovanja, mudrosti, svjetonazora kao i svjetonazorne filozofije” (61-81). Ono neprolazno nisu svjetonazori nego smisao i oblici njihove danosti za svijest. Otkriće takvih *oblika danosti* pripada svim naraštajima, oni su kao nesumjerljive paradigme podjednako točne pa su zato i Hobbes i Aristotel kao otkrivači vječitih vrijednosti, iako paradigmatički različiti, trajno aktualni.

Znanstvena i ideološka filozofija bitno se razlikuju. Filozofija kao stroga znanost nešto je čega još nije bilo. To je nova metodološka paradigma koja svoj krajnji cilj, istinitu spoznaju, nije, niti će ikada dohvatiti. Ona je “beskrajno daleka točka” kojoj se asimptotski približavamo (62-82) jer nema konačne liste semantičkih oblika danosti svijeta za svijest. Konačni smisao svijeta je daleka točka. Smisao se ne oslanja na argumente ili, Kafkinim riječima: “Logika je doduše željezna, ali što ona znači čovjeku koji želi živjeti?”. Na mjesto novovjekovnih *zatvorenih* ontoloških sustava Husserl je uspostavio nezaključive semantičke procese: “Nije potrebno zahtijevati da gledamo vlastitim očima, naprotiv, ono što vidimo, ne smijemo pod pritiskom predrasuda otpisati” (71-97).

U zaključnoj rečenici Husserlova pionirskog spisa sadržana je sva njegova novost, provokativnost i kritička dosljednost zbog kojih je od suvremenika proglašen anarhistom: “(...) u biti filozofije, ako se vraća zadnjim izvorima, jest da se njezin znanstveni rad kreće u sferama direktne intuicije i najveći je korak našeg vremena spoznati da se (...) fenomenološkim spoznavanjem biti otvorilo beskrajno radno polje jedne znanosti kojom se bez svih indirektnih, simboličkih i matematičkih metoda, bez zaključaka i dokaza pa ipak puninom najstrožih spoznaja zadobivaju odlučujuće spoznaje za svu buduću filozofiju” (72-97). Ako je razočarani Husserl na kraju i rekao da je *san o strogoj znanosti odsanjan*, tada mu možemo prigovoriti da to vrijedi samo zato što je tek u jezi zadnjih dana

života bio suočen s egzistencijalnom realnošću da bi sloboda čovjeka bila žalosno ograničena i bijedna kad čovjek osim dobra i istinitog djelovanja ne bi mogao lagati i činiti zlo. U pozadini svega stoji ljudski život koji nije ni logički ni semantički predodređen, on nam se samo očituje u logičkom i semantičkom programskom pismu.

Davor Rodin

Prikaz

Brian McNair

Uvod u političku komunikaciju

Fakultet političkih znanosti, 2003.,
239 str.

Ako od društvenih znanosti nije smisleno očekivati uspješno prognoziranje, treba im barem postaviti zahtjev da definiraju probleme i da na njih ponude određene odgovore. U tom smislu noviji uvidi o trivijalizaciji, holivudizaciji i pakiranju politike (Street), medijizaciji i politici kao predstavi (McNair) ili mediokraciji (Meyer) nisu jednostavno opažanja, nego pokušaji identificiranja problema. Naime, u pozadini je svih tih iskaza pretpostavka da se, s jedne strane, taj problem uopće pokazuje kao problem u svjetlu jedne teorije te, s druge, da je ta teorija barem jednim dijelom u krizi. Porast literature iz područja političke komunikacije posljednjih godina može se razumjeti i u tom kontekstu.

Na ovo stanje stvari reagirala je i Biblioteka Politička misao objavljivanjem knjige Briana McNaira *Uvod u političku komunikaciju*, pristupačnog pregleda vrlo žive rasprave o sve većoj ulozi medija u političkom procesu zapadnih demokracija te njihovu utjecaju na demokraciju tog procesa. Kako McNair sam kaže u predgovoru, mnogi autori razočaranost i apatiju sve većega broja građana povezuju upravo s ekscesima političke komunikacije (6). Ova knjiga – osim što je, dakle, udžbenik

– otkriva i McNairovu poziciju u cijeloj toj raspravi.

Knjiga se sastoji od dviju većih cjelina, od kojih bi se prva – *Politika u doba medijskog posredovanja* – mogla nazvati teorijom, a druga – *Komuniciranje politike* – praksom političke komunikacije. Svaka od tih cjelina podijeljena je dalje na pet poglavlja.

Prvo poglavlje nosi isti naslov kao i prvi dio knjige i u njemu McNair utvrđuje da je cijela društvena stvarnost, dakako, bitno komunikacija, te da bi “svaka (...) knjiga o političkoj komunikaciji trebala početi priznanjem da se taj termin pokazao notorno teškim za bilo kakvo precizno definiranje, jednostavno stoga što su obje njegove sastavnice i same otvorene za niz različitih, manje ili više širokih definicija” (11). McNair tom problemu stoga pristupa konvencionalistički te – kombinirajući neke već postojeće definicije – granice političke komunikacije širi na sav politički diskurs, ali i na vizualna sredstva označavanja ako se, po intenciji, mogu smatrati oblikom *političke* komunikacije.

U tom procesu McNair prepoznaje tri osnovna elementa: političke aktere, publiku i medije. Političke aktere obilježava nastojanje da steknu utjecaj na proces odlučivanja i McNair ih najšire dijeli na etablirane političke stranke i nestranačke aktere; među potonjima dalje razlikuje javne organizacije (sindikate, udruge potrošača, profesionalne i druge udruge), grupe za pritisak i terorističke organizacije. Svrha njihove komunikacije jest da kod primatelja poruke postignu nekakav učinak koji odgovara njihovim ciljevima, što znači da je publika drugi ključni element u procesu političke komunikacije; njezin opseg pak ovisi o ciljevima pošiljatelja komunikacije, tako da zapravo nije riječ o jednoj publici, nego o *publikama*. Između tih dvaju elemenata posreduju mediji, koji su ujedno i pošiljatelji političkih poruka, pa prema tome i sami politički akteri. Njihovo posredovanje, međutim, nije sasvim nepristrano, tako da McNair smatra da objektivnu političku stvarnost treba razgraničiti od medijski konstruirane stvarnosti (20).

I upravo se tu otvara prostor za raspravu o štetnosti medija za demokratski proces – problem koji je McNair naznačio već u predgo-

voru. U drugom poglavlju on nastoji pokazati u kojem se teorijskom okviru povećana uloga medija uopće pokazuje kao problem, te koji je njegov smisao.

Teorija kojom se raspoznaje problematičnost medija jest, prema McNairu, teorija liberalne demokracije, koja u čistom obliku pretpostavlja postojanje dogovorenog skupa procedura i pravila koja upravljaju provedbom izbora (ustav), participaciju najvećeg dijela naroda, postojanje stvarnih alternativa, te racionalno, upućeno i obrazovano građanstvo (24-25). Da bi potonji uvjet bio zadovoljen, ili da bi, Habermasovim rječnikom, postojala istinska javna sfera, mediji moraju vršiti sljedeće funkcije: oni moraju, najprije, informirati građane o događajima; potom, obrazovati građane u pogledu smisla tih događaja; nadalje, moraju osigurati prostor za javni politički diskurs kako bi se oblikovalo javno mnijenje; nadalje, vršiti ulogu “psa čuvara” time što će razotkrivati sve aktivnosti političke klase te, na posljetku, služiti kao kanal za artikulaciju političkih stajališta (27-28). Sve veća apatija birača može se sada tumačiti ili kritikom demokratskih struktura ili ulogom masovnih medija u suvremenim demokracijama. U preostalom dijelu drugoga poglavlja McNair se usredotočuje na prvu kritiku.

Bez izričitog stava o opravdanosti tih kritika, autor u trećem poglavlju prelazi na ispitivanje učinaka političke komunikacije. Temeljni problem u istraživanju učinaka jest, dakako, kako izmjeriti učinak neke konkretne poruke izolirano od kontekstualnih čimbenika. McNair navodi da se taj učinak može procjenjivati bilo anketom, bilo opažanjem stvarnog ponašanja birača, bilo eksperimentalnim istraživanjem. Isto tako, pokazuje koliko je za oblikovanje ponašanja birača važna pojavnost (*image*) kandidata i stranaka te političko oglašavanje. Iako sve veći novac u političkom marketingu upućuje na to da je politička komunikacija učinkovita, McNair prihvaća Baudrillardove dvojbe o tome kako se nikad neće znati utječe li to sve stvarno na individualnu ili kolektivnu volju, niti će se znati što bi bilo da toga svega nema (50).

Spomenuti rast troškova kampanja dao je povoda nizu kritika, među kojima McNair ističe nepovoljan položaj pojedinaca i organiza-

cija s manje novca (46), prodavanje političari kao robe (47), protjerivanje racionalnog diskursa iz političkog procesa – gdje se politička komunikacija shvaća kao “jednosmjerna razmjena praznih oznaka i besmislenih poruka po jalovu medijskom krajoliku” (48). Glavni je predstavnik tog gledišta, smatra McNair, Daniel Boorstin, koji je 1962. skovao termin “pseudodogađaj” kako bi upozorio na sve veću tendenciju medija da izvještavaju o *proizvedenim* događajima koje su novinarima zapravo podmetnuli političari u nastojanju da budu što opširnije popraćeni u medijima (33). Takvi su pseudodogađaji stranačke konferencije s popratnim *soundbites*, namještene prigode za fotografiranje, službena primanja itd. (134-138). Oni su, dakle, korisni i za jednu i za drugu stranu, ali – prema kritičarima medijizacije politike – ne i za javnost, jer nema osnove za racionalni izbor. U takvome svijetu, kako kaže Boorstin, “sjena je postala bit”, a prema Baudrillardu, upravo je ta “hiperrealnost” uzrok “sutnje masa” (49).

Neke daljnje kritike medija McNair razmatra u okviru četvrtoga poglavlja, u kojem detaljnije ispituje medijsko okruženje unutar kojeg se vodi suvremena politika. Tisak je, pokazuje McNair, od početka funkcionirao kao skup privatnih komercijalnih tvrtki i uvijek bio razmjerno slobodan od upletanja politike, dok su elektronički mediji u različitim zemljama poprimili različite organizacijske oblike. U Britaniji su tako zamišljeni kao javne službe, doduše politički neovisne, ali podložne strogoj regulaciji, kako bi se osigurala njihova politička nepristranost, i to stoga što su se od početka percipirali kao iznimno moćni (53). Zato su ulogu koju im pripisuje teorija liberalne demokracije tisak i elektronički mediji igrali na različite načine. Tisak je oduvijek bio pristran, ali se smatralo da u zbroju ispunjava svoju demokratsku funkciju: pluralizam tiska odgovarao je raznolikosti stranačkoga sustava. S druge strane, osnovna načela kojim su se vodili elektronički mediji bila su objektivnost i nepristranost. Temeljni zadatak medija pritom je da nas informiraju o tome što se događa, ali i da nam, postavljanjem agende, urede i strukturiraju političku stvarnost koja bi nam u svom totalitetu inače bila neshvatljiva (54-55).

Prema nekim autorima, međutim, sve veća uloga tabloidnoga novinarstva degradira javnu sferu i izravno je odgovorna za apatiju birača (58), dok drugi smatraju da takvo novinarstvo ima pozitivne strane jer proizvodi građanina “koji ne vjeruje” (59). Neki pak pokazuju da je većina britanskih novina tijekom 20. stoljeća ipak podupirala konzervativce, što je često bilo u suprotnosti sa stranačkim preferencijama njihovih čitatelja, pa tisak shvaćaju kao sredstvo ideološke indoktrinacije, a ne političkog obrazovanja (60). McNair u pogledu tih rasprava ne želi zauzeti konačni stav i smatra da vezu između čitanja tiska i ponašanja birača tek treba istražiti.

Svaka kritika medija morala bi, dakako, uzeti u obzir da postoje određene determinante medijske produkcije zbog kojih je ona upravo takva kakva jest. McNair navodi komercijalne obzire, kojima se može objasniti sklonost aferama, sve veću potrebu za vijestima koja nastaje pod pritiskom konkurencije, koju političari mogu iskoristiti podvaljujući novinarima pseudodogađaje, i koja – zbog same logike vijesti – dovodi do izbjegavanja detaljnih objašnjenja i analiza događaja; te, konačno, profesionalnu etiku objektivnosti, koja se u praksi, međutim, često pokazuje kao nenamjerna pristranost, budući da novinari najpouzdanijim i najmjerodavnijim izvorima smatraju aktualne političare koji pripadaju vladajućoj eliti (72).

U petom poglavlju McNair daje prikaz svih onih oblika u kojima medijski profesionalci govore o politici ili daju prostor drugima da to čine – uvodnike, kolumne, novinarske priče (*features*), debatne emisije i političke intervjue.

U drugom dijelu knjige, pod naslovom “Komuniciranje politike”, teorijska se rasprava o političkoj komunikaciji daje kroz prikaz razvoja i oblika komunikacijskih tehnika onih političkih aktera koji su identificirani u drugom poglavlju, pri čemu te tehnike primarno dijeli na političko oglašivanje i političke odnose s javnošću.

Temeljna je karakteristika i prednost političkog oglašivanja, sa stajališta političkog aktera koji se oglašuje, to što je oglas zapravo jedina forma nad kojom on ima potpunu ured-

ničku kontrolu. Putem oglasa neki predsjednički kandidat može, s jedne strane, ciljano publiku (birače) *informirati* o sebi i svojem programu koliko god detaljno želi, te tako izbjeći logiku televizijske ili radijske vijesti, ali ih, s druge, može bez ograničenja nastojati i *uvjeriti* da je upravo on kandidat koji zaslužuje njihov glas. Analogija s komercijalnim oglašivanjem nameće se sama od sebe: i doista, McNair – iako ističe da se političko oglašivanje “po samoj naravi onoga što prodaje znatno razlikuje od komercijalnoga” (97) – ipak način djelovanja oglasa tumači na primjerima oglašivanja proizvoda u potrošačkom kapitalizmu. Na tržištu gdje postoje deseci funkcionalno sličnih proizvoda, kaže on, konkretnu marku proizvoda više nije moguće prodati pozivajući se jednostavno, Marxovim rječnikom, na njezinu uporabnu vrijednost, nego na ono što Baudrillard naziva znakovnom vrijednošću: “Porsche je više od vozila za prijevoz ljudi s jednoga mjesta na drugo” (96). Temeljna metoda kojom se oglašivači koriste u tu svrhu jest povezivanje proizvoda s pozitivnim oznakama ili, prema Williamsonu, *sustavima značenja* koji postoje u toj kulturi: najčešće je to znanost, a često ih se nastoji povezati i uz filmske i medijske zvijezde. Ta se strategija često, međutim, primjenjuje i na političare i stranke: povoljan odgovor birača na biračkom mjestu više se ne nastoji potaknuti tek isticanjem uporabne vrijednosti stranke, u smislu, primjerice, njezine sposobnosti da uspješno upravlja zemljom, nego i njezine znakovne vrijednosti, što znači da za birača ona mora *značiti* nešto posve drugo od neke druge konkurentne stranke (97).

Gledište da se politika može prodavati kao roba McNair pripisuje marketinškom stručnjaku Rosseru Reevesu, koji je svoj koncept *jedinstvene prodajne zamisli* primijenio već u Eisenhowerovoj kampanji za predsjedničke izbore 1952., no on ne ulazi u raspravu o tome kako je takav stav uopće moguć. Strategije povezivanja u komercijalnome oglašivanju mogle su biti očekivani odgovor na logiku potrošačkog kapitalizma. Čini se da McNair smatra da prenošenje te koncepcije u politiku barem u posljednjim desetljećima dobiva smisao od politike same. Na jednom drugom mjestu u knjizi on je već upozorio na

nedostatak istinskog izbora između stranaka i njihovih programa, zbog čega birač dobiva osjećaj da njegov glas neće ništa promijeniti (30-31). Stoga McNair očito nije sklon gledištu koje za krizu demokratske participacije krivi isključivo medije i *spin* (5-6).

U tom smjeru ide i prikaz povijesti političkog oglašavanja u Sjedinjenim Američkim Državama, koje McNair počinje kritikom onima koji vjeruju da je prodaja političara izum elektroničkog doba te da su predsjedničke kampanje iz 19. stoljeća ispunjavale samo funkciju informiranja, a ne i uvjeravanja (98). Ti “romantični pesimisti”, smatra McNair, kao mjeru prosuđivanja medijski posredovane demokracije neopravdano uzimaju mitsko doba u kojemu su racionalni i upućeni građani tobože znali za koga i zašto glasuju (208). Razlika između predelektroničkih i elektroničkih kampanja samo je u tome što je interpersonalna komunikacija političkih skupova pojavom radija i televizije postala masovnom.

Osnovni trend koji McNair prati u američkom političkom oglašavanju od Eisenhowerovih spotova 1952. jest tendencija da spotovi budu što kraći i tom se činjenicom koriste upravo oni koji pesimistično gledaju na utjecaj medija na demokratski proces: program kandidata očito se ne može dostatno raspraviti u 30 ili najviše 60 sekundi, pa je stoga drugi opći trend u političkom oglašavanju – stavljanje naglaska na pojavnost (*image*) umjesto na stvarne probleme – nužna posljedica ovog temeljnog trenda.

Sljedeći trend je manipulacija mitovima, vrijednostima i emocijama koje su ukorijenjene u dotičnoj kulturi te njihovo povezivanje s određenim kandidatom – metoda uvedena 1964. sa spotom *Daisy*. Svrha tog spota bila je da strah američkih građana od nuklearnog sukoba sa Sovjetskim Savezom poveže s militantnim republikancem Goldwaterom i upotrijebi ga u korist Lyndona Johnsona (101). Taj je spot ujedno bio i negativan, u smislu da je bio koncentriran oko protivnikovih negativnih, a ne Johnsonovih pozitivnih svojstava. McNair ističe da je negativno oglašavanje postojalo davno prije pojave televizije, te da se njemu ne može pripisati krivnja za apatiju birača (104).

McNair prati razvoj političkog oglašavanja i u Velikoj Britaniji, koje su na televiziji prvi počeli primjenjivati konzervativci 1955. godine (107). Njega ne čudi činjenica što je prednosti televizijskog oglašavanja ovdje prepoznala upravo “stranka kapitalizma”, a da su laburisti gotovo 30 godina odolijevali profesionalizaciji političkog oglašavanja. Ljevičari “i dalje pretpostavljaju da postoji prirodno ljevičarsko biračko tijelo iz kojega ‘autentična’, jasno prenesena lijeva poruka – za razliku od ‘plitkoga’ kreiranja pojavnosti (*image*) – može proizvesti izbornu većinu” (208). Stoga su lijeva i prethodno iznesena liberalna kritika medijizacije politike, prema McNairovu mišljenju, tek dvije varijante istog argumenta. U pogledu daljnjeg razvoja političkog oglašavanja u Velikoj Britaniji, gdje plaćeni politički oglasi u elektroničkim medijima nisu dopušteni kao u SAD-u, McNair kaže da ako otvoreno političko oglašavanje već postoji u tisku, nema nikakvog razloga da se ono ne dopusti i na radiju i televiziji (122).

Kako publika političke oglase često drži nečim proizvedenim i pristranim, politički su akteri, kaže McNair, shvatili da im je od toga politički isplativije besplatno istupanje u medijima, budući da ono ostavlja dojam veće autentičnosti i vjerodostojnosti. U takvim istupima, međutim, više se griješi, pa se vrlo brzo pokazala potreba za cijelim aparatima za odnose s javnošću.

U sedmom poglavlju McNair daje prikaz razvoja političkih odnosa s javnošću, te ih dijeli na četiri tipa aktivnosti: upravljanje medijima, upravljanje pojavnošću (*image*), interne komunikacije te upravljanje informacijama. Bit je upravljanja medijima u uvažavanju potreba suvremenih medija u smislu da im se pruži ono što, prema njihovim kriterijima, ima vrijednost vijesti ili zabave, a da se istodobno čini i određeni utjecaj na način kako se to u medijima predstavlja publici. To, ističe McNair, također nije bitna značajka elektroničkog doba, budući da je prvi novinski intervju s nekom javnom ličnošću u SAD-u proveden već 1859. godine, a prvo američko priopćenje za tisak 1907. (130). Tehnika *proizvodnje* događaja samo je dobivala na značenju kako je napredovala i masovna komunikacija.

Faktor pojavnosti (*image*) je, kako pokazuje McNair, zauzeo središnje mjesto u politici nakon Drugoga svjetskog rata. Kao osnovnu tehniku upravljanja pojavnosću (*image*) McNair navodi politički marketing, koji – osim oglašivanja – uključuje i dizajn stranačkih logotipa i drugih oznaka korporativnog identiteta, povezivanje s popularnim ličnostima, osmišljavanje jezika koji se upotrebljava u intervjuima i proglasima i općenit rad stranke kad god vodi kampanju u javnosti (129). Da bi sve te marketinške tehnike, međutim, bile uspješne, članovi stranke u svakom trenutku moraju znati koja je to “poruka” koja se treba odaslati; stoga su, nastavlja McNair, nužni i razvijeni kanali interne komunikacije. Nedostatak koordinirane i sinkronizirane interne komunikacije može dovesti do izbornog neuspjeha.

Napokon, jedna od tehnika političkih odnosa s javnosću jest upravljanje informacijama kojim se služe politički akteri na položajima moći, a od upravljanja medijima McNair ga razlikuje po tome što se ne zadržava samo na informiranju javnosti o aktivnostima različitih ministarstava, nego se sastoji i od različitih metoda manipuliranja informacijama. Navodeći mišljenje Cockerella i dr. da je “ono što vlada odlučuje da će nam reći posredstvom svoje mašinerije odnosa s javnosću jedna stvar, a informacije kojima se služe sudionici u stvarnoj vlasti u zemlji druga” (149), McNair zaključuje da je britanska politika “zatvorena” u usporedbi s razmjernom otvorenosću sustava u SAD-u (149), ali o potrebi njezina otvaranja tek posredno govori u kontekstu razvoja premijerskih odnosa s javnosću (153).

Nakon detaljnog razmatranja stranačke političke komunikacije, McNair u osmome poglavlju prelazi na marginalizirane političke aktere, među koje on ubraja sindikate, grupe za pritisak i terorističke organizacije. Ono što te aktere razlikuje od etabliranih političkih stranaka jest nedostatak financijskih sredstava nužnih za plaćanje profesionalnih savjetnika za odnose s javnosću (154), ali ponajprije nemogućnost onoga što Stuart Hall naziva “primarnom definicijom”. Prema Hallu, moćnici imaju povlašten pristup masovnim medijima te tako stječu status “primarnih definitora” u javnoj raspravi: njihova tumačenja događaja po-

staju konsenzualnima, dok se alternativna viđenja marginaliziraju. Razlog za to, međutim, nije jednostavno ideološka pristranost novinara, nego njihova potreba za pouzdanim izvorima informacija, kao i pritisci rokova zbog kojih su razvijeni komunikacijski aparati elitnih skupina logičan prvi izbor (155). McNair nije sklon bezrezervno prihvatiti ovu tezu. Najprije, on navodi niz slučajeva kad dominantne skupine nisu uspjele nametnuti svoju primarnu definiciju, barem ne u potpunosti; potom, polazeći od Poulantzasova razmišljanja o “klasnim frakcijama” koje cirkuliraju, on smatra da, umjesto jedne “primarne definicije”, postoji niz definicija i unutar elite i izvan nje te da se trenutačno dominantnoj definiciji stalno postavljaju izazovi alternativnih definicija koje zahvaljujući fleksibilnosti strukture pristupa medijima mogu preuzeti dominantan status; najzad, sam interes medija da budu profitabilni i da ih se doživljava kao neovisne i objektivne otvara mogućnost neelitnim skupinama da nametnu svoju definiciju (157).

Temeljni način na koji marginalizirani politički akteri mogu steći pristup medijima jest, smatra McNair, razvijanje takvog odnosa s izvjestiteljima u kojem potonji ovise o tim akterima kao izvorima, što pretpostavlja da su ti izvori zanimljivi za širu javnost, a to pak znači da oni sa svoje strane razumiju što je to što za novinare ima vrijednost vijesti (158). Osnovni problem koji se za te aktere pritom pojavljuje jest sklonost novinara da trivijaliziraju aktivnosti marginaliziranih skupina, jer se usredotočuju na spektakularno prikazivanje nauštrb objašnjavanja i argumentacije (159). U pogledu zanimljivosti za širu javnost, terorističke su skupine, primjerice, u povoljnom položaju, budući da su teroristički akti obično po sebi spektakularni i dramatični, a time i vizualno zanimljivi, no zbog same logike vijesti, iza dramatičnih slika terorizma rijetko kad stoji objašnjenje njegove povijesne pozadine.

U posljednjem tematskom poglavlju McNair razmatra međunarodnu političku komunikaciju. Pojavom masovnih medija, napose razvojem komunikacijske tehnologije kojim vremenski razmak između događaja i njegove medijske popraćenosti tendira nuli, međunarodna se politika – kaže McNair – ne može

više, ili barem ne isključivo, voditi u tajnosti. Vlade i drugi politički akteri moraju voditi računa o potpori javnoga mnijenja za svoju vanjsku politiku, pa su se stoga i u sferi međunarodnih odnosa razvile sve one tehnike političke komunikacije koje su na domaćoj pozornici već posve uobičajene. Jedan od razloga za to je, prema McNairu, činjenica da kvaliteta nastupa vlade u međunarodnim odnosima može imati znatan utjecaj na njezinu popularnost kod birača zbog čega joj se pokazuje nužnim da u vanjskopolitičkim aktivnostima kontrolira svoju pojavnost (*image*) u medijima; drugi je mobiliziranje javnosti za kampanje koje su na izgled usmjerene protiv strane sile, ali zapravo imaju unutrašnje političke ciljeve (177).

Ovaj drugi tip manipulacije – stvaranje “neprijatelja” – McNair ispituje u kontekstu odnosa između Istoka i Zapada od 1917. do svršetka hladnoga rata. Iako McNair priznaje da je, sa stanovišta *kapitalističkih* zemalja, opasnost od komunizma bila stvarna, pozornost mu je usmjerena na način na koji su se zapadne vlade, poglavito američka, koristile temom “crvene opasnosti” kako bi ostvarile neke ciljeve na domaćem planu: slabljenje socijalističkih stranaka i antinuklearnih pokreta, te suprotstavljanje poboljšanjima socijalne skrbi i radničkih prava (178). Kad je riječ razdoblju nakon 1945., McNair se priklanja stajalištu Chomskoga i Hermana da je koncept “sovjetske prijetnje” uglavnom služio kao sredstvo pridobivanja potpore javnosti za niz vojnih intervencija u Jugoistočnoj Aziji, Srednjoj Americi, na Bliskome Istoku te Karibima (182).

U kontekstu “vrućih” ratova utjecaj masovnih medija je očit. Prvi “televizijski” rat bio je, prema mnogim autorima, vijetnamski rat, a McNair pokazuje kako su se u njemu razvili vojni odnosi s javnošću kojima je bio cilj stjecanje potpore domaće javnosti. Mediji su se tada ravnali prema ideji da “javnost ima pravo na informacije” pa su gledateljima često prenosili i strahote koje su činili američki vojnici, a to je prema mnogima znatno pridonijelo vojnom neuspjehu. To se nije ponovilo u osamdesetima na Falklandskim otocima niti u Zaljevskom ratu jer novi politički vođe u Britaniji i SAD-u, kaže McNair, nisu htjeli po-

navljati istu pogrešku. Ovaj se rat, naime, “morao prodati” (199). Iako su novinari bili ograničeni u kretanju, osnivani su uredi za informiranje koji su ih obilno opskrbljivali, dođuše pročišćenim, informacijama, a mediji su pristajali na tu igru zbog bojazni da će im informacije – makar i pročišćene – preuzeti konkurencija. I to je, zaključuje McNair, velik problem koji se postavlja pred nas: “Kako da mi građani 21. stoljeća, dok tehnike upravljanja medijima napreduju i postaju sve opsežnijima, damo ‘svjesni pristanak’ na vojnu politiku svoje vlade ili je pak uskratimo, te tako spriječimo neopravdane vojne avanture?” (205).

Ono što je razmatrao u svojoj knjizi McNair u posljednjem poglavlju naziva “političkom kao predstavom”, te ukratko prikazuje stanje stvari u tekućoj raspravi o učincima političke komunikacije kao “umijeća uvjeravanja” na demokratski proces.

S jedne strane nalaze se liberalni i ljevičarski “pesimisti” koji smatraju da je utjecaj takve političke komunikacije na demokraciju negativan, jer medijski posredovanoj politici nedostaju racionalnost i sadržaj.

S druge su strane “pragmatični optimisti” koji nas pozivaju “da bez rezerve prihvatimo novo doba elektroničke, interaktivne, ‘vijećničke’ demokracije koja je napućena medijski upućenim, kulturno svjesnim biračkim tijelom imunim na takva gruba sredstva kakva su propaganda i pranje mozga” (208). McNair je skloniji optimističnom gledištu. Razvojem komunikacijske tehnologije elite su sve izložnije demokratskom nadzoru putem medija. Osim toga, razvoj masovne političke komunikacije, smatra McNair, poklapa se s uvlačenjem sve većeg broja građana u politički proces, što upravo i jest smisao demokracije (207).

Ovaj prilično dobrohotan stav o ulozi masovnih medija u demokratskim zemljama zacijelo proistječe iz jednoga temeljnijeg razumijevanja razvoja medijski posredovane demokracije, u kojem se, poput odnosa akcije i reakcije, logika svakog elementa u procesu političke komunikacije nameće logici onoga drugog, te se pod takvim utjecajem i sama postupno mijenja. Stoga u razvoju masovnih me-

dija, pa čak i u pojavi stručnjaka za odnose s javnošću (*spin doctors*), ne postoji neko inherentno zlo, i pitanje o štetnosti medijske posredovanosti politike za McNaira je jednostavno pogrešno postavljeno pitanje. Iako to izričito ne kaže, on očito smatra da je uzroke apatije birača najbolje potražiti u nedostatku istinskoga izbora te uopće osjećaju pojedinačnog građanina da njegov glas nije važan.

Ova je knjiga, kako joj i izvorni naziv kaže, jedan (mogući) uvod u političku komunikaciju, što ne znači samo da je strukturno mogla biti organizirana drukčije: u svakoj McNairovoj rečenici nalazi se pretpostavka da politika doista jest predstava, onako kako se u najčišćem obliku pokazuje u SAD-u. McNair, osim toga, priznaje da su mu na umu isključivo demokratska društva (22). Prijevod takve knjige pretpostavlja da je ona *relevantna* za dotično jezično područje, ili barem korisna za istraživanja iz komparativne perspektive.

Kako god bilo, *Uvod u političku komunikaciju* doživio je u Britaniji već tri izdanja i nalazi se na popisu obvezne literature na mnogim britanskim i američkim sveučilištima. Stoga treba pozdraviti činjenicu što je i hrvatsko izdanje te knjige steklo status sveučilišnog udžbenika.

Davor Stipetić

Prikaz

Robert Nisbet

Konzervativizam – san i stvarnost

Politička kultura, Zagreb 2003., 140 str.

Konzervativizam – san i stvarnost jedno je od najutjecajnijih djela Roberta Nisbeta, poznatoga američkog konzervativnog sociologa. Prvi se puta pojavilo 1986., a 2002. doživjelo je novo izdanje. Veliku ulogu u pripremi ovog izdanja imao je američki sociolog Brad Lowell Stone, koji je napisao i predgovor. Treba reći da je Stone jedan od najboljih poznavaca

Nisbetova opusa te da je objavio knjigu *Robert Nisbet – communitarian traditionalist*.

Nisbetov je *Konzervativizam* podijeljen na četiri cjeline: “Izvori konzervativizma”, “Dogmatika”, “Neke posljedice konzervativizma” i “Izgledi konzervativizma”. U predgovoru Nisbet uvodi čitatelje u problematiku ove knjige. Konzervativizam drži ideologijom kao što su to liberalizam i socijalizam. Dakle, kao i svaka ideologija, konzervativizam ima svoje povijesno značenje, drži se skupom ideja integriranih u trajniju politiku, sa svojim zastupnicima i tumačima te znatnim stupnjem institucionalizacije i povezanosti s praktičnom politikom. Ideologija se, dakako, ne može izvoditi iz praktične politike. Naime, od pravog se političara-vode ne očekuje da bude vjeran svojoj ideologiji. Nisbet napominje da se knjiga ne bavi poviješću konzervativne misli nego anatomijom ideologije i njezinim intelektualnim probojem što se pokazuje s pomoću autora kao što su Edmund Burke, Russell Kirk, Michael Oakeshott i Bertrand de Jouvenel.

Izvore konzervativizma Nisbet nalazi u reakciji na Francusku i industrijsku revoluciju, te vjerske i filozofske pokrete koji su obilježili 19. stoljeće. Burke je podupirao revoluciju Amerikanaca, Indijaca i Iraca jer je povijesna zadaća naroda da se oslobodi tuđinske vlasti. Francusku je revoluciji odbacio jer je potekla od manje skupine Francuza, odnosno jakobinaca, koji su željeli srušiti tradicionalni sustav vladavine i morala, preustrojiti društvo, prenačiti svijest ljudi i uspostaviti novu religiju. Nisbet navodi sličnost Burkeova i de Tocquevilleova razmišljanja o Revoluciji. Obojica su, naime, smatrali da je glavni autor toga “sramnog zla” zapravo Rousseau.

Industrijska je revolucija utjecala na cjelokupni institucionalni život, osobito na aristokraciju. U tim okolnostima konzervativci imaju različite prigovore. Tako, primjerice, napadaju vjerski pokret Johna Wesleyja koji je težio vraćanju puritanskim osobinama kod građana, što im “iskvarena” Crkva nije mogla usaditi. Prema njihovu mišljenju, ovaj pristup nosi u sebi klice revolucije jer sekta vjeruje da samo ona posjeduje apsolutnu istinu, a da je ona službena nemoralna. Prigovaraju i utilitarističkoj filozofiji Jeremyja Benthama koji je odbacivao prosvjetiteljstvo, Francusku revolu-

ciju, filozofiju prirodnog prava te povijest što ga je činilo najvećim revolucionarom. Na kraju poglavlja Nisbet se osvrće na odnos konzervativaca prema povijesti i revoluciji. Upravo bi u povijesti, osobito u feudalno-viteškom kodeksu, trebalo tražiti nadahnuće i uzore te utemeljiti politiku. Revoluciju bi trebalo izbjeći, ali ne kontrarevolucijom jer bi se u tom slučaju preuzela militantna narav neprijatelja.

U “Dogmatici konzervativizma”, drugom dijelu knjige, Nisbet naglašuje da je riječ o dogmama definiranim kao dosljedan i stalan skup uvjerenja i vrijednosti koje barem djelomično utječu na život njihovih sljedbenika te da se one određuju kroz trojni odnos pojedinca, države i društvenih skupina. Filozofija konzervativizma zagovara prava Crkve, društvene klase, obitelji i vlasništva, i suprotstavlja ih teoriji prirodnih prava i novijeg utilitarizma, s jedne, i nacionalne, sve demokratskije države, s druge. Prema tom kriteriju Nisbet socijalizam suprotstavlja konzervativizmu, a liberalizam smješta između tih dviju ideologija.

Nisbet najprije predstavlja odnos konzervativaca prema povijesti i tradiciji. Povijest se za njih očituje kroz postojanost struktura, zajednica, navika i predrasuda koje se prenose naraštajima. Oni osjećaju prezir prema korištenju povijesti kako su to činili progresisti-racionalisti poput Smitha, Humea, Fergusona ili teoretičari društvenog ugovora poput Hobbesa, Lockea, Rousseaua. Prvi koriste povijest kao apstraktno i deduktivno sredstvo za uvođenje lakoumnih promjena u sadašnjost bez pomnog istraživanja onoga što se mijenja i bez razumijevanja prave složenosti i konkretnosti prošlosti, a drugi, uz taj prigovor, legitimitet objašnjavaju kroz neprestano obnavljanje društvenog ugovora. Konzervativci, pak, smatraju da je legitimitet proizvod povijesti i tradicije koji premašuje sposobnosti svih naraštaja. Nisbet definira tradiciju kao našu vezu s prošlošću koja mora biti poželjna. Sličan je stav konzervativaca prema promjeni kojoj se ne protive. Dapače, Burke je smatrao da država koja nema sredstava za promjene, nema ni sredstava za svoje očuvanje. Ipak, protivili su se “duhu inovacije”, tj. pukom obožavanju promjene zbog nje same te su tvrdili da je ovo osobito opasno kad se primijeni na ljudske institucije. Tako razmišljajući, Burke je došao do kon-

cepta pravog ustava naroda, jedne od najutjecajnijih ideja 19. stoljeća, definirano kao složena cjelina običaja i tradicija nekog naroda i njegovih institucija.

Odnos konzervativaca prema predrasudi i razumu Nisbet objašnjava kroz Burkeovo razmišljanje da su predrasude, a ne apstraktna pravila sile koje motiviraju narod da se bori protiv tiranije. Dok je predrasuda za Burkea znamen snage i mudrosti u umu pojedinca, filozofi prirodnog prava osuđuju je kao puko praznovjerje. Nakon što je Nisbet suprotstavio razmišljanja o predrasudi Burkea, Rousseaua, de Tocquevillea i Newmanna i objasnio tipologiju znanja po Williamu Jonesu (“neposredno znanje” i “znanje o”) i Michaela Oakeshotta (“poznavanje tehnike” i “praktično znanje”), zaključuje da se zanimanje za predracionalno i izvore motivacije i rasuđivanja koji leže izvan individualnog uma u 19. stoljeću može pripisati konzervativcima.

U dijelu u kojem govori o vlasti i moći, Nisbet povezuje Burkeova i Smithova razmišljanja o ograničavanju djelovanja države. Konzervativci shvaćaju vlast kao lanac skupina i udruženja koji se uzdiže od pojedinca do obitelji, crkve, države i na kraju, do Boga i da bi pojedinac imao slobodu, takvim udruženjima treba dopustiti pravo na vlastitu autonomiju. To pravo grupe bilo je element feudalizma što su ga konzervativci cijenili. Konzervativci smatraju da vlada mora biti jedinstvena i čvrsta, ali uprava mora, u interesu poretka i slobode koja se najbolje širi doktrinom o maksimalnoj slobodi za kolektivno tijelo, načelom separacije, lokalizacije, regionalizacije te nadmetanjem pojedinih razina vlasti, biti decentralizirana i neupadljiva. U sklopu te teme, Nisbet argumentira konzervativne stavove prema posrednoj vladavini i izborima, demokratskim mjerama inicijative, opoziva i referenduma, načelu jednakog prava glasa, birokraciji, savršenoj demokraciji i vezi demokracije i ratovanja.

Sloboda i jednakost za konzervativce su oprečne vrijednosti. Svrha slobode je štiti osobno i obiteljsko vlasništvo, a svrha jednakosti je preraspodjela ili čak izjednačivanje nejednako podijeljenih materijalnih i nematerijalnih vrijednosti zajednice. Rousseau i Francuska revolucija se kritiziraju jer traže od po-

jedinca da preda sebe i sve što posjeduje, uključujući prava, apsolutnoj zajednici kako bi mogao u njoj sudjelovati pri čemu stradaju posredničke grupe između pojedinca i države kao klase, zajednice, cehovi i korporacije. Slabljenjem tradicionalnog autoriteta i poštivanja hijerarhijski podijeljenih uloga u društvu, slabi se društvena struktura što ohrabruje umnožavanje "ljudi mase" čime se utire put totalitarnim vođama. Navodeći konzervativan stav da su društvena diferencijacija, hijerarhija i funkcionalni konsenzus presudni za slobodu i poredak, Nisbet objašnjava sklonost konzervativaca prema zakonu o primogenituri i nesklopnost prema većini oslobodilačkih pokreta (feminističkih, ekonomskih, pokreta za politička prava) i egalitarnim zakonima. Ovdje Nisbet definira glavne zadaće konzervativaca: 1. raditi u smjeru slabljenja centralizirane, svemoćne i unitarne države i 2. zaštititi i poduprijeti različite udruge i udruženja koje tvore istinski temelj društvenog poretka. Antietafizam i društveni pluralizam određuju se kao dvije najvažnije značajke konzervativizma.

Dio o imovini i životu Nisbet počinje citatom Paula Elmera Morea: "Civiliziranom su čovjeku vlasnička prava važnija od prava na život." U razmišljanju konzervativaca o imovini osjeća se snažna rimska crta. Jakobinski napad na privatno vlasništvo i korporativnu imovinu i njihova ideja da se država treba neposredno uplesti u gospodarske, socijalne i moralne poslove ljudi, predstavlja jedan od glavnih povoda Burkeove osude Francuske revolucije. Sam de Tocqueville primjećuje da takvi stavovi dovode do uništenja bliske povezanosti obitelji i očuvanja baštine predaka te potiču egoizam i individualizam pojedinca. Nisbet navodi konzervativnu podjelu imovine na čvrstu (zemlja) i meku (novac, vrijednosnice) imovinu na kojoj temelje žešću kritiku kapitalizma od marksista koji su barem prihvaćali tehnički okvir kapitalizma. Naime, konzervativci smatraju da je najlakše građaninu usaditi osjećaj za slobodu kad posjeduje "udio u društvu" u obliku tvrde imovine. S mekom imovinom će nestati volja za njezinom obranom i obranom drugih prava pojedinca. U tom smjeru, Nisbet objašnjava Bonaldovu osudu gradskog života. Srž konzervativizma je, smatra Nisbet, uvjerenje da su imovina i sloboda

čvrsto povezane i da ekonomsko izjednačivane ne znači i napredak ekonomije.

Religija i moral su posljednja tema kojom se Nisbet bavi u sklopu ove cjeline. Ovdje se navodi još jedna Burkeova osuda jakobinaca koji su izvršili udar na Crkvu. Konzervativci religiju shvaćaju kao javnu i institucionalnu, stup države i društva. Etabilirana Crkva ima dvije glavne funkcije – prenijeti stanovitu svetost funkcijama vladavine te nadzor nad vlašću države i njezinoj "arbitrarnoj moći". Konzervativci shvaćaju crkvu u duhu pluralizma i njihova se potpora temelji na uvjerenju da ljudi, kad se odvoje od ortodoksije, postaju nesigurnima ili gube ravnotežu. Konzervativcima je idealna civilna religija u kojoj se duhovno očituje u civilnom kao i u religijskom okviru i ne smije biti osnova za prodor osobnih uvjerenja u javnu sferu nacije.

U trećoj cjelini pod nazivom "Neke posljedice konzervativizma" Nisbet se bavi utjecajem konzervativne misli na znanost, društvo i shvaćanje svijeta u 19. i 20. stoljeću. Prvo navodi prevladavanje terminologije prirodnog prava, u kojoj su dominirali pojmovi kao pojedinac, država i civilizacija, pojmovima čiji je temelj društvo poput tradicija, običaj, zajednica, obitelj itd. Konzervativizam je proučavao društvo i tako je postavilo temelje modernih znanosti kao što je sociologija. Iako je škola prirodnog prava nastojala društvo i njegove institucije izvesti iz pojedinca, danas smatramo da su društvo i kultura glavni čimbenici koji oblikuju ponašanje i prirodu pojedinca. Konzervativne usporedbe sadašnjosti s prošlosti, osobito srednjovjekovnom, bile su u ovom stoljeću česte i utjecale su na nastanak poznatih tipologija kao npr. tradicionalno protiv racionalnog (Weber), *Gemeinschaft* nasuprot *Gessellschaft* (Tönnies), organsko protiv individualističkog (von Gierke). Sociologija intelektualca, koji je od Burkea do danas vrijedio kao prototip buntovnika, sve više obuzima zapadnu misao. Konzervativci su optuživali intelektualce da su poticanjem revolucija istisnuli plemstvo i uzurpirali njihovo mjesto. Najdalje u kritici intelektualaca ide Schumpeter koji se slagao s Marxovim predviđanjem slabljenja kapitalističkog sustava, ali ne i s procjenom razloga – klasni sukob se ne događa između kapitalista i radnika, nego između kapi-

talista i intelektualca. Nisbet potom tumači utjecaj konzervativnog strujanja na liberalizam, socijalizam i Proudhona, anarhizam, ce-hovski socijalizam (Engleska) i katolički socijalizam (Njemačka i Francuska).

U 19. stoljeću srednji vijek je postao glavnim izvorom vrijednosti društva i inspiracije umjetnika koji se artikulirao kroz dominaciju romantizma, umjetničkog pravca. Pravac se temeljio na srednjovjekovno-tradicionalnim mjerilima, nacionalnoj povijesti, mistici, anarhičnosti, baštini predaka i predracionalnome. U prilog toj tezi, Nisbet navodi Brunetiereovo proučavanje povijesti razvoja žanrova.

Najveći dokaz konzervativnog utjecaja na misao 19. i 20. stoljeća, Nisbet nalazi u sudbini ideje napretka koja je kod njih shvaćena suprotno od liberalno-radikalne. Moderan “napredak” po Schopenhaueru dovest će do širenja dosade koju će obilježiti ovisnost o porocima i nasilje među ljudima, napredak se može jedino mjeriti društvenom evolucijom čiji je vrhunac danas “zapadna civilizacija”.

U posljednjoj cjelini “Izgledi konzervativizma”, Nisbet prepričava povijest i sudbinu konzervativne ideologije u SAD-u prošloga stoljeća. Smatra da je nepopularnost “konzervativnog” u SAD-u rezultat slabe prisutnosti feudalne tradicije. Dok je u Europi konzervativizam bio priznat u politici, znanosti i umjetnosti, u Americi je bio vrlo omražen nakon Građanskog rata, što potvrđuje odnos prema H. L. Menkenu ili književnicima poput Faulknera i Cozzeusa. Promjene počinju pojavom djela poput Hayekova *Put u ropstvo* 1944. i Weaverove knjige *Ideje imaju posljedice* 1948., i prodorom etablirane europske tradicije konzervativizma. Od *Konzervativnog uma* Russella Kirka (1953.), koji slovi kao Biblija konzervativne renesanse SAD-a, u Americi je na sveučilištima oživljeno zanimanje za religiju, Alexisa de Tocquevillea i Edmunda Burkea. Šezdesetih je godina neokonzervativizam kulminirao izbijanjem studentske revolucije (Berkeley, Cornell, Wisconsin, Harvard, Yale, Michigan) protiv liberalnih predsjednika, liberalnih fakultetskih senata i odbora, te nove ljevice.

Iako se Reaganova vladavina smatra krutom 30-godišnjega konzervativnog rada jer je

bio prvi predsjednik u američkoj povijesti koji se ponosno izjasnio kao konzervativac, Nisbet ga drži populistom evangelističkog usmjerenja i ekstremnim desničarom, ovisno o kontekstu i situaciji. Kao argumente navodi Reaganove stavove o ratovima i vojsci, te njegovu želju da se donesu zakoni poput zabrane pobačaja ili održavanja “dobrovoljne” molitve u državnim školama koje se protive konzervativnim shvaćanjima.

Nisbet zaključuje kako je konzervativizam pomaknuo politički spektar udesno, svoje izraze uveo u znanstvenu terminologiju, postigao da se danas u svijetu visoko vrednuje lokalizam i decentralizacija, privatni sektor, ograničene ustavne ovlasti države i nametnuo nova rješenja za socijalne probleme.

Ova Nisbetova knjiga jedino je na hrvatski jezik prevedeno djelo ovog američkoga sociologa. Dojam je kako je napisano razmjerno popularno i bez akademske opreme budući da nema čak ni bilješki. To, međutim, ne utječe na njegovu kvalitetu. Radi se, svakako, o dojmljivom viđenju konzervativizma koje bi, u našim prilikama, moglo naći svoju publiku.

Dijana Eraković